

Яковлев А. С. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Харків, 2023.

Дисертація є кримінологічним дослідженням явища злочинності у сфері земельних відносин (у загальному кримінологічному розумінні). Останнє утворюють кримінальні правопорушення, передбачені статтями 197-1, 239, 239-1, 239-2, 254 КК України. У дисертації конкретизовано окремі теоретичні засади пізнання анонсованої проблематики, включаючи визначення стану наукового дослідження розглядуваних питань, виділення істотних ознак злочинності (кримінальної протиправності) у сфері земельних відносин, розробку дефініції її поняття, уточнення системи земельних кримінальних правопорушень, а також вивчено кількісні та якісні показники останніх, надано кримінологічну характеристику особи злочинця, винного у їх учиненні, досліджено детермінацію таких правопорушень. З урахуванням вищепереліченого запропоновано низку напрямів і заходів запобігання кримінальним правопорушенням у земельній сфері.

Анонсований авторський комбінований підхід щодо з'ясування стану наукового дослідження злочинності у сфері земельних відносин. Він зводиться до аналізу найбільш значущих літературних джерел, які стосуються земельних кримінальних правопорушень, із окресленням низки методологічних параметрів. До таких віднесено: специфічність понятійно-категоріального апарату, міждисциплінарний характер дослідження, його комплексність, обґрунтування висунутих наукових гіпотез й розроблених пропозицій.

Огляд спеціальної літератури за темою представлено кримінологічного дослідження здійснений із застосуванням двоєдиного предметно-хронологічного принципу вивчення літературних джерел. Він

полягає у вивченні передусім наукової літератури на кримінологічну та суміжну кримінально-правову тематику, починаючи із набуттям Україною незалежності.

Виділено низку істотних ознак злочинності у сфері земельних відносин: сфера відтворення, предмет посягання, підвищений ступінь суспільної небезпечності, вираження у множинності проявів, поєднаність із системою негативних соціальних наслідків. Це дало змогу розробити її поняття. Під нею пропонується розуміти антисуспільне явище соціальної дійсності, поширене у земельній сфері, представлене низкою кримінальних посягань власницької та екологічної спрямованості з підвищеним ступенем суспільної небезпечності, предметом яких є землі, земельні ділянки та ґрунти, і які завдають істотної шкоди докільцю, інтересам держави і суспільства, правам і законним інтересам юридичних та фізичних осіб.

Систему земельної злочинності утворює дві групи кримінальних правопорушень власницького та екологічного характеру. До першої віднесено кримінальні правопорушення, передбачені ст. 197-1 КК України, до другої – кримінальні правопорушення, передбачені статтями 239, 239-1, 239-2, 254 КК України.

Обстоюється позиція, що кількісно-якісні показники слід вивчати у всій повноті кримінологічного наповнення злочинності у земельній сфері. Тобто, окрім безпосередньо земельних кримінальних правопорушень, необхідно урахувувати стан акцесорних кримінальних правопорушень корупційної та іншої спрямованості, а також адміністративних земельних правопорушень, які виконують роль фонових для цієї злочинності явищ.

Кількісно-якісне вимірювання земельної злочинності здійснене на підставі дослідження її рівня, рівня судимості, коефіцієнтів, латентності, динаміки, структури, географії, топографії, соціальних наслідків.

Установлено низку сучасних тенденцій цієї злочинності: істотне збільшення її рівня протягом 2015–2021 рр.; негативна динаміка; високий рівень латентності; превалювання у структурі цього негативного явища

самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (ст. 197-1 КК України); учинення навесні; посягання на землю сільськогосподарського призначення, житлової і громадської забудови комунальної форми власності та площею до 0,5 га; на самовільно зайнятій землі найчастіше вирощується соняшник, пшениця та ячмінь; не властивість показників сукупності та співучасті; початок триваючих земельних правопорушень пов'язується із денними годинами доби; поширеними знаряддями є сільськогосподарська техніка; найбільше територіальне поширення у Сумській, Чернігівській та Київській областях; негативні соціальні наслідки виражаються у заподіянні матеріальних збитків землевласникам, шкоди довкіллю і земельним ресурсам.

На підставі вивчення соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних рис і якостей винних розроблено загальний кримінологічний портрет особи злочинця, який учинив кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин: це – чоловіки віком 31-50 років із повною загальною середньою освітою, громадяни України й українці за національністю, одружені, працездатні, але не працюючі, нерідко є підприємцями або фермерами, більшість має низький рівень доходів й проживає у сільській місцевості, типовою формою злочинного діяння є самовільне зайняття земельної ділянки в охоронній зоні, характерна типовість корисливої мотивації, переважання у структурі їх життєвих цінностей зневаги до сталих традицій раціонального землекористування, властивість установки на незаконне збагачення за рахунок земельних ресурсів.

Розроблено типологію особи злочинця, який учинив кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин. В її основу покладено комплексний критерій, що включає такі підстави, як: мотив злочинної поведінки, груповий характер злочинної діяльності, ступінь її антисуспільної спрямованості. Типологія складається з низки умовних злочинних типів, до яких віднесено: підприємницький, що охоплює шахрайський підтип, злочинець-«господар», недбалий і «вимушений».

Кримінологічна детермінація явища злочинності у сфері земельних відносин включає різновекторні недоліки державної політики у земельній, аграрній, екологічній, антикорупційній, соціально-економічній сферах, а також політики, яка стосується розвитку сільських територій. Підкреслено, що саме прорахунки земельного реформування в Україні мають найбільший негативний вплив на стан законності у сфері земельних відносин.

Деякі інші криміногенні чинники, які сприяють поширенню та відтворенню земельних кримінальних правопорушень, класифіковано за їх характером на нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-економічні та соціально-психологічні.

Обґрунтовано, що детермінацію злочинності у сфері земельних відносин, а так само запобігання їй слід розглядати крізь призму діалектичної взаємопов'язаності різних елементів складної соціальної системи «земля – сільськогосподарське виробництво – село».

Побудовано систему запобігання злочинності у земельній сфері. Вона включає загальносоціальні та спеціально-кримінологчні заходи. Серед них пріоритет з огляду на запобіжний ефект наданий першій групі напрямів діяльності.

Запропоноване авторське поняття загальносоціального запобігання злочинності, що розглядається. Наголошено, що центральне місце у структурі загального запобігання посідає земельне реформування. Воно має доповнюватись іншими актуальними напрямами державної політики України у різних галузях: аграрній, щодо реформування сільських територій, екологічній, соціально-економічній, житлово-комунальній. Констатовано, що цей запобіжний рівень охоплює нормативно-правові та культурно-виховні заходи.

Наведено поняття спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у земельній сфері. Обстоюється позиція, що воно складається із заходів кримінологічної профілактики, відвернення і

припинення. Серед них найбільш дієвими і реальними, з точки зору здійснення на практиці, названо перші.

Заходи профілактики класифіковано за їх характером на організаційно-управлінські, правові та інформаційні. При цьому підкреслено, що доповнення блоку профілактичних напрямів запобіжної діяльності заходами відвернення та припинення земельних кримінальних правопорушень відповідає принципу комплексності запобігання.

Ключові слова: злочинність, кримінальні правопорушення, злочинність у сфері земельних відносин, особа злочинця, детермінація злочинності, причини та умови земельних правопорушень, запобігання злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням у земельній сфері.

Yakovlev A. S. Criminological characteristics and prevention of criminal offenses in the field of land relations. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, 2023.

The dissertation is a criminological study of the phenomenon of crime in the field of land relations (in the general criminological sense). The latter are formed by criminal offenses provided for in articles 197-1, 239, 239-1, 239-2, 254 of the Criminal Code of Ukraine. The dissertation specifies certain theoretical foundations for the study of the announced issues, including defining the state of scientific knowledge of the issues under consideration, identifying essential features of crime (criminal illegality) in the field of land relations, developing a definition of its concept, specifying the system of land criminal offenses, as well as studying quantitative and qualitative indicators of the latter, providing a criminological characteristic of the person of the offender guilty of committing them, studying the determination of such offenses, and on this basis proposing a number of directions and measures for the prevention of criminal offenses in the land sphere.

The announced author's combined approach to clarifying the state of scientific research on crime in the field of land relations. It comes down to analyzing the most significant literary sources related to land criminal offenses, outlining a number of methodological parameters. These include the specificity of the conceptual-categorical apparatus, the interdisciplinary nature of the study, its complexity, the justification of the scientific hypotheses put forward and the developed proposals. A review of the special literature on the topic of the presented criminological study is carried out using the dual subject-chronological principle of studying literary sources. It consists in studying primarily scientific literature on criminological and related criminal-legal topics, starting from Ukraine's gaining independence.

A number of essential features of crime in the field of land relations have been identified: the sphere of reproduction, the object of encroachment, an increased level of social danger, expressed in a plurality of manifestations, combined with a system of negative social consequences. This made it possible to develop its concept. It is proposed to understand it as an antisocial phenomenon of social reality, widespread in the land sphere, represented by a number of criminal encroachments of proprietary and environmental orientation with an increased level of social danger, the object of which is land, land plots, and soils, which cause significant harm to the environment, the interests of the state and society, the rights, and legitimate interests of legal and physical persons.

The system of land crime consists of two groups of criminal offenses of proprietary and environmental nature. The first group includes criminal offenses provided for in Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, and the second includes criminal offenses provided for in Articles 239, 239-1, 239-2, 254 of the Criminal Code of Ukraine.

The position is advocated that quantitative and qualitative indicators should be studied in the full extent of the criminological content of crime in the land sphere. That is, in addition to direct land criminal offenses, it is necessary to take into account the state of accessory criminal offenses of corruption and other orientations,

as well as administrative land offenses, which serve as background for this phenomenon of crime.

The quantitative and qualitative measurement of land crime is carried out based on the study of its level, the criminal record rate, coefficients, latency, dynamics, structure, geography, topography, and social consequences.

A number of modern trends of this crime have been identified: a significant increase in its level during 2015-2021; negative dynamics; a high level of latency; prevalence in the structure of this negative phenomenon of unauthorized occupation of a land plot and unauthorized construction (Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine); occurrence in the spring; encroachment on agricultural land, residential and public communal buildings with an area of up to 0.5 hectares; sunflower, wheat, and barley are most commonly grown on illegally occupied land; the absence of indicators of totality and complicity; the beginning of ongoing land offenses is associated with daylight hours; agricultural machinery is the most common instrument; the most widespread territorial distribution is in the Sumy, Chernihiv, and Kyiv regions; negative social consequences are manifested in causing material damage to landowners, harm to the environment, and land resources.

Based on the study of socio-demographic, criminal-legal, and moral-psychological characteristics and qualities of the offenders, a general criminological portrait of the person committing a criminal offense in the sphere of land relations has been developed. They are men aged 31-50 with a complete general secondary education, citizens of Ukraine and of Ukrainian nationality, married, capable of working but unemployed, often entrepreneurs or farmers, most of whom have a low level of income and live in rural areas. The typical form of criminal behavior is unauthorized occupation of a land plot in the protective zone, characterized by typical mercenary motivation, with a prevalence in the structure of their life values of contempt for established traditions of rational land use, and an inclination towards illegal enrichment at the expense of land resources.

A typology of the offender who committed a criminal offense in the sphere of land relations has been developed. It is based on a comprehensive criterion that

includes such bases as the motive of criminal behavior, the group nature of criminal activity, and the degree of its antisocial orientation. The typology consists of a series of conditional criminal types, including: entrepreneurial, which includes a fraudulent subtype, the «master» offender, the negligent, and the «coerced» offender.

The criminological determination of the phenomenon of crime in the sphere of land relations includes multifaceted shortcomings of state policies in the land, agrarian, environmental, anti-corruption, socio-economic spheres, as well as policies related to the development of rural territories. It is emphasized that the miscalculations of land reform in Ukraine have the greatest negative impact on the state of legality in the sphere of land relations.

Some other criminogenic factors that contribute to the spread and reproduction of land criminal offenses are classified according to their nature as normative-legal, organizational-administrative, socio-economic, and socio-psychological. It is argued that the determination of crime in the sphere of land relations, as well as its prevention, should be considered through the prism of the dialectical interrelation of various elements of the complex social system «land - agricultural production - village».

A system of crime prevention in the land sphere has been constructed. It includes general social and special criminological measures. Priority, in terms of preventive effect, is given to the first group of activities.

The proposed author's concept of general social crime prevention is emphasized. It is noted that land reform occupies a central place in the structure of general prevention. It should be complemented by other relevant directions of Ukraine's state policy in various fields: agrarian, concerning the reform of rural territories, environmental, socio-economic, and housing and communal. It is stated that this preventive level includes normative-legal and cultural-educational measures.

The concept of special criminological prevention of criminal offenses in the land sphere is provided. The position is advocated that it consists of measures of

criminological prevention, deterrence, and cessation. Among them, the first ones are considered the most effective and realistic in terms of practical implementation.

Preventive measures are classified according to their nature as organizational-administrative, legal, and informational. It is emphasized that the supplementation of the block of preventive directions of preventive activity with measures of deterrence and cessation of land criminal offenses corresponds to the principle of comprehensive prevention.

Keywords: crime, criminal offenses, crime in the field of land relations, offender, determination of crime, causes and conditions of land offenses, crime prevention, prevention of criminal offenses in the land sphere.